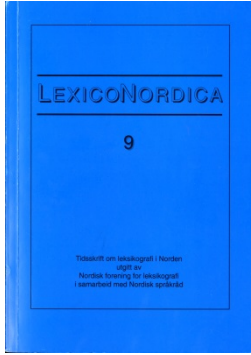

LexicoNordica

Titel:	Nina Martola [Två nya lättillgängliga ordböcker]	
Anmeldt værk:	<i>Norstedts första svenska ordbok</i> . Författare: Birgitta Ernby, Martin Gellerstam, Sven-Göran Malmgren; artiklar med faktauppgifter: Per Axelsson; illustrationer: Thomas Fehrm. Stockholm: Norstedts ordbok 2001.	
	<i>Natur och Kulturs Svenska Ordbok</i> . Författare: Per Olof Köhler, Ulla Messelius; författare och huvudredaktör: Birgitta Hene; illustrationer: Christina Hagberg. Stockholm: Natur och Kultur 2001.	
Kilde:	LexicoNordica 9, 2002, s. 253-270	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Nina Martola

Två nya lättillgängliga ordböcker

Norstedts första svenska ordbok. Författare: Birgitta Ernby, Martin Gellerstam, Sven-Göran Malmgren; artiklar med faktauppgifter: Per Axelsson; illustrationer: Thomas Fehrm. Stockholm: Norstedts ordbok 2001.

Natur och Kulturs Svenska Ordbok. Författare: Per Olof Köhler, Ulla Messelius; författare och huvudredaktör: Birgitta Hene; illustrationer: Christina Hagberg. Stockholm: Natur och Kultur 2001.

1. Inledning

Under 2001 utkom två svenska ordböcker riktade till användare som behöver lättillgängligare ordböcker än de som funnits på marknaden hittills. De två böckerna är Norstedts första svenska ordbok och Natur och Kulturs Svenska Ordbok. Eftersom de delvis vänder sig till samma målgrupp kan det vara intressant att jämföra dem och de ägnas därför en gemensam recension. Jag kommer visserligen i första hand att granska ordböckerna var för sig men tar upp delvis samma aspekter i de två avdelningarna av recensionen.

2. Första svenska ordboken

Norstedts första svenska ordbok är enligt ingressen till baksidestexten "en helt ny svensk ordbok gjord speciellt för barn". Det nämns ingenstans vilka åldersgrupper man tänkt sig, men jag förmodar att det främst är barn från 8–9-årsåldern upp till 12. Högstadielärover börjar antagligen kunna använda mer avancerade ordböcker och uppslagsböcker, även om det säkert finns stora individuella skillnader därvidlag. En annan målgrupp är enligt förordet t.ex. "nya svenskar som lär sig svenska som sitt andra språk".

Författare till denna ordbok är Birgitta Ernby, Martin Gellerstam och Sven-Göran Malmgren. Den innehåller ca 18.000 ord och fraser och är utgiven i Norstedts randiga serie. Den är egentligen inte en renodlad ordbok utan innehåller också ca 2000 faktaartiklar. Boken börjar med ett förord. Sedan följer en presentation av ordboken och av vad ordboksartiklarna innehåller. Sist bland förtexterna kommer själva

bruksanvisningen bestående av några modellartiklar med förklaringar till de olika artikelelementen. Mellan förtexterna och lemmalistan finns det ett antal schematiska kartor: en Sverigekarta med landskapsgränserna utsatta och kartor över världsdelarna med nationsgränserna utsatta.

Layoutmässigt är Första ordboken utformad som en traditionell ordbok med uppslagsorden i fetstil, exemplen i kursiv och förklaringarna i brödtext. Betydelsemomenten är inte numrerade utan markeras med bollar. Däremot finns det homonymnumrering. Ett modernt drag är användningen av färg. Etymologiska angivelser ges sist i vissa artiklar och inleds med uppslagsordet tryckt på nytt i blått. Det som mest skiljer boken från de flesta traditionella ordböcker är illustrationerna. Det finns grovt taget en tecknad bild i färg per uppslag, vilket naturligtvis lättar upp sidorna mycket. I kanten finns ett tumregister. På det hela taget är layouten lyckad och boken är mycket trevlig att sitta och bläddra i.

påsk subst. *påskan påskar*

- Påsk är en helg som firas av de kristna till minne av Jesu död på korset och hans uppståndelse: *påskafton, påskdag, påskhelg, påsklov, annandag påsk.*

påskkäring subst. *påskkäringen*

påskkäringar

- En påskkäring är en flicka som sminkar sig kraftigt och klär sig i sjalett, lång kjol och förkläde på skärtorsdagen eller påskafton. På så sätt påminner hon om den gamla tron att häxor flög till Blåkulla på påsken.

FIGUR 1. Ur Norstedts första svenska ordbok

2.1. Ordförklaringarna

Ordförklaringarna är av COBUILD-typ. Så här kan det se ut:

souvenir

- En souvenir är en sak som du tar med dig som minne, t.ex. när du har varit ute och rest

diskvalificera

- Att bli diskvalificerad är att bli utestängd från en tävling därför att man har brutit mot reglerna

nicka

- När du nickar, böjer du huvudet snabbt framåt och tillbaka igen
- När du nickar i fotboll, stöter du till bollen med huvudet

röd

- Det som är rött har ungefär samma färg som blodet

Ett krav på pedagogiska definitioner brukar ju vara att de ord som används skall finnas med som uppslagsord, åtminstone de centrala orden i förklaringarna. Det kriteriet uppfyller dock inte Första svenska ordboken. Man behöver inte bläddra mycket för att hitta exempel. För *påssjuka* t.ex. är förklaringen: "Påssjuka är en sjukdom som gör att körtlar vid öronen svullnar upp och att man får feber. [...]". Ordet *körtel* saknas som uppslagsord. För *feber* är kärnan i förklaringen "för hög kroppstemperatur". Sammansättningen *kroppstemperatur* saknas som uppslagsord och förklaringen till *temperatur* hänför sig närmast till väderlek. Förklaringen lyder "Temperatur är måttet på hur varmt eller kallt det är" och följs av ett exemplet *Temperaturen i Östersund var 10 grader*. Adjektivet *ilsken* har förklaringen: "Den som är ilsken är argsint" och *argsint* finns inte med, bara *arg*, vilket ju inte är riktigt detsamma. (En annan sak är sedan att *arg* hade varit en lika bra eller kanske rentav bättre förklaring.) I förklaringarna för *bäck*, *å*, *älv* och *flod* ingår hyperonymen *vattendrag*, som dock inte finns med som uppslagsord, trots att den knappast är alldeles självklart för barn i 8–10-årsåldern. Likaså anges skiffer och granit vara bergarter men *bergart* saknas som uppslagsord.

I fråga om vattendragen kan för övrigt konstateras att orden *bäck*, *å* och *älv* och de inbördes förhållande mellan de begreppen har förklarats väl medan förklaringen till *flod* är ganska oprecis. En upplysning som i all synnerhet icke-svenskar hade varit betjänta av är att *älv* används med avseende på nordiska vattendrag och *flod* med avseende på större icke-nordiska vattendrag.

När det gäller barnsjukdomar noterar jag att det under *kikhosta*, *mässling*, *röda hund* (som kommer upp under *röd*) och *vattkoppor* konstateras att sjukdomen förr kallades barnsjukdom. Det här är litet

överraskande. På webben hittade jag många belägg på ordet använt just om mässling, kikhosta osv. I NE definieras *vattkoppor* som en barnsjukdom och *barnsjukdomar* som "sjukdomar som enbart eller företrädesvis förekommer hos barn samt sjukdomar som hos barn uppträder med en särskild sjukdomsbild". Det man i Första ordboken är ute efter är antagligen att sjukdomarna blivit ovanliga i och med vaccinering. Om *scharlakansfeber* ges den encyklopediska upplysningen att barn förr ofta fick sjukdomen. *Barnsjukdom* definieras som "[...] en sjukdom som barn förr ofta råkade ut för, t.ex. påssjuka och vattkoppor [Sic!]." Den överförda betydelsen av ordet noteras inte.

Det är också förhållandevis lätt att hitta cirkeldefinitioner, i synnerhet om man utgår från relativt enkla och välbekanta ord som många användare sannolikt förstår lika bra eller till och med bättre än förklaringen. Några exempel:

hus

- Ett hus är en byggnad som folk bor i, ofta familjer
- Ett hus kan också vara andra byggnader

byggnad

- En byggnad är ett hus som används för något särskilt

prov

- Ett prov är ett test på att något fungerar bra

test

- Ett test är ett prov där man undersöker vad någon kan i ett ämne eller hur någon mår

mörk

- Om något är mörkt, så är det nästan svart

svart

- Det som är svart är alldeles mörkt som kol och sot

Cirkeldefinitionerna är i och för sig inte ett så allvarligt problem, för man hittar dem som sagt först och främst i definitioner till förhållandevis lätta ord där de är svåra att undvika.

Ett större problem är, tycker jag, att förhållandevis svåra ord, förekommer i definitioner utan att de finns med som uppslagsord. Hyperonymer kan t.ex. förekomma i förklaringarna till flera hyponymer. För nästa upplaga kunde det vara idé att köra lemmalistan mot en ordförteckning över definitionsspråket, så skulle den i mitt tycke allvarligaste bristen i ordboken vara åtgärdad.

Ibland har den lovvärda strävan att göra definitionerna lättfattliga också lett till kullerbyttor:

glasögon

- Glasögon är två glas som sitter i en ställning av metall eller plast och som folk med dålig syn sätter framför ögonen för att se bättre.

löständer

- Löständer är en hel rad med konstgjorda tänder som går att sätta in och ta ut och som man kan skaffa om ens egna tänder skulle ramla ut.

fira

- Om man firar något, så ordnar man något festligt för att minnas det tillfället: *Hanna och hennes kompisar firade nyår med en stor fest.*

2.2. Illustrationerna

Vissa artiklar illustreras med teckningar i färg. Stilen påminner mest om tecknade serier och många av bilderna är fyndiga. Illustrationen till *bilring* visar två personer stående i knädjupt vatten, en pojke med ett innerdäck som simring och en man med fläskvalkar kring midjan. Ordet *gryta* illustreras både med kokkärlet och "smågrytan med öron", och på illustrationen till *mus* har djuret förälskat sig i en datormus.

Enligt baksidestexten har bilderna en förtydligande funktion: "Ibland kan en bild göra att ett ord blir lättare att förstå. Det kan vara ord som *banjo*, *enslig*, *igloo*, *paddla* och *tvestjärt*." I förordet sägs det att bilderna lättar upp: "Till underhållande läsning bidrar illustrationerna [...]" Personligen skulle jag säga att det är den senare funktionen som blir mer framträdande. I många fall är illustrationerna otvetydigt klargörande, t.ex. *eka*, *fikon*, *lie*, *mangel*, *månförmörkelse*, *utter* och *veranda* för att nämna några utöver de som nämns i baksidestexten, men urvalet av vilka ord som fått illustration verkar ändå en aning slumpmässigt. I en ordbok för barn i skolåldern kan illustrationer knappast vara så nödvändiga till ord som *ambulans*, *axel*, *dataspel*, *freestyle* (om bandspelare), *helikopter*, *regnbåge*, *slalom*, *snowboard*, *spreja*, *ängel*.

Inkonsekvenser är också lätta att hitta. Av djurartsbetecknande uppslagsord är *utter* och *lejon* men inte *vessla* och *tiger* illustrerade. Ordet *ren* är bildsatt men inte *älg* och *rådjur* (*hjort* saknas helt och hållet). För *elefant*, *flodhäst* och *noshörning* finns det bilder men inte för *giraff* och *zebra*. Och i fråga om fiskar har jag hittat en enda artikel med illustration (*tonfisk*). Av de drygt tjugo artiklarna för

musikinstrument som jag kontrollerat saknar ungefär hälften illustration t.ex. *fagott, mandolin, tuba* och *tvärflöjt* (fyra kontrollerade saknades som uppslagsord: *balalajka, basun, luta, puka*). Med 300 illustrationer till sammanlagt 18.000 uppslagsord blir det självfallet många luckor och inkonsekvenser men intrycket är i alla fall, som sagt, att bildernas först och främst skall lätta upp.

2.3 Faktaartiklarna

Första svenska ordboken innehåller cirka 2000 faktaartiklar. Enligt förtexten ingår artiklar bl.a. om viktiga personer, om all världens länder, alla Sveriges landskap, de flesta huvudstäder och många andra stora städer och också om andra geografiska platser samt titlar på böcker. De flesta faktaartiklarna omfattar tre till fem rader, så uppgifterna man får är naturligtvis knapphändiga. Jag har inte fördjupat mig i faktaartiklarna och inte heller i urvalet (som måste ha varit nog så besvärligt). Enligt uppgift från en finsk kollega, som har en dotter i svensk språkbadsskola i Helsingfors (i fjärde klass läsåret 2001–2002), har ordboken visat sig fungera mycket bra som första ordbok för språkbadselever. För dem har bl.a. just faktaartiklarna varit en tillgång, i all synnerhet artiklarna med anknytning till svensk och nordisk kultur.

2.4 Ordboken i testanvändning

För att se hur väl Första ordboken verkar fungera för den tilltänkta målgruppen valde jag ut ett stycke om Östeuropa i en skolbok i Natur och miljö för klass 5 och slog upp ett antal ord. Så här gick det:

isolerad – Fanns i texten använt om ett land. Ordboken noterar ordet bara med avseende på person och elledning.

mynna ut – Saknas. Ordet *mynning* finns och kan eventuellt tjäna som förklaring om användaren läser artikeln.

trafikled – Måste slås upp under *trafik + led*. Under *trafik* nämns inget om trafik på vatten. I texten avsåg ordet en flod.

kanal – OK

exportinkomst – Måste sökas under *export + inkomst* och slutresultatet blir litet motstridigt. *Export* definieras som "varor som säljs till ett annat land och skickas dit" medan *inkomst* anges vara "de pengar man tjänar när man arbetar".

exportera OK

industriområde – Söks under *industri* + *område*, vilket ger hyggligt resultat, även om definitionerna av *område* inte hör till de klaraste: ”en bit av en yta som kan vara rätt så liten men också ganska stor”.

naturfyndigheter – Saknas. *Fyndighet* finns inte heller med som uppslagsord.

företag – I ordboken definieras ordet som ”stor firma som säljer saker eller tjänster”. I texten var det använt om smärre privatföretag.

konstbevattna – Verbet *bevattna* saknas som uppslagsord men hör väl inte till de mest svårförståeliga orden. Under *konst* redovisas inte användningen som förled i betydelsen ’artificiell’. Det enda uppslagsord som kan leda användaren på spåren är *konstgjord*.

zink OK

nickel OK

naturgas – Saknas. Ordet är en lexikaliserad sammansättning och en kontroll av *natur* + *gas* ger naturligtvis inte besked.

tjäle OK

radioaktiv OK

Det här lilla testet, som ju är synnerligen anspråkslöst, får väl ordboken sägas klara med nöjaktigt betyg. Inte oväntat med tanke på att uppslagsorden är bara 18.000 är det sammansättningar som saknas. Det är en vettig avgränsning i en receptionsordbok. Det man i övrigt noterar är att vissa betydelsenysanser fattas eller kanske utelämnats på grund av strävan mot enkelhet.

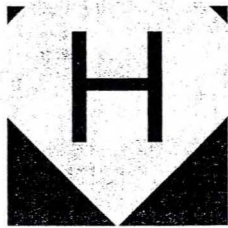
3. Natur och Kulturs Svenska Ordbok

Natur och Kulturs svenska ordbok är en helt ny svensk definitionsordbok som enligt baksidestexten vänder sig ”till alla som lär sig svenska, både ungdomar och vuxna”. Bakom den står ett team på över tjugo personer men som författare anges Per Olof Köhler, Ulla Messelius och Birgitta Hene (tillika huvudredaktör). Utöver dessa nämns ett femtontal redaktörer och bidragsgivare.

Ordboken innehåller enligt förordet drygt 23.000 ord och närmare 9000 idiom och uttryck (i baksidestexten sammanslagna till 32.000 ord och fraser) och därtill 31.000 språkexempel. Jämfört med antalet i Svensk ordbok (ca 100.000) och Nationalencyklopedins ordbok (ca 137.000) verkar det inte så mycket, men för en svenskinlärare räcker det säkert en god bit på väg. Som det står i förordet: ”vilket mer än väl täcker svenskans centrala ordförråd.”

Till formatet är boken en aning tung och otymplig (20,5 x 22 x 5,5 cm), men i gengäld är layouten mycket klar. Artiklarna är lättöverskådliga med litet luft emellan och typsnittsanvändningen gör det lätt

att hitta just den information man söker i en artikel. I princip är utformningen traditionell med uppslagsorden i fetstil, ordförklaringarna i brödtext och språkexemplen i kursiv. Betydelsemomenten är nummerade. Det som gör artiklarna så överskådliga, åtminstone före en van ordboksanvändare, är den funktionella uppdelningen mellan typsnitten antikva och sanserif. Allt språkligt material (uppslagsord, böjningsformer, exempel) är tryckta i sanserif medan metaspråket står i antikva. Att blanda antikva och sanserif i en och samma text är ju omdiskuterat och många anser det förkastligt, men jag tycker definitivt det har fog för sig i en ordbok, där informationskategorierna är många. Att uttalsangivelserna står i antikva kan vid första anblicken verka litet överraskande men är helt logiskt; de är ju en teoretiskt återgivning av ljudsekvenser och därmed alltså metaspråk.

ett **h** /hå/ subst. (h-et, några h-n, h-na) åttonde bokstaven i alfabetet

hä¹ interj. ett ord som man använder när man härmar ett skratt • *Ha ha!*

hä² verb → SPECIALARTIKEL

(ett) **habegär**^v /häbejär/ subst. (-begäret, -, -) en stark vilja att äga mer

ett **hack** subst. (hacket, några hack, hacken) ett litet men ganska djupt märke i något, t.ex. i trä • *Det blev ett djupt hack i bordet efter kniven.*

hack i hä! alldeles bakom • *Han sprang 'ut ur affären med väktaren hack i hä!*

en **hacka**^{1v} subst. (hackan, några hackor, hackorna)
1 ett verktyg som man använder t.ex. när man ska göra hål i marken → BILD 1

2 vardagligt: en summa pengar • *tjäna en hacka*
• *göra sig en hacka*

inte gå 'av för hackor vardagligt vara mycket bra eller imponerande • *Det var en tennismatch som inte gick av för hackor.*

varken hackat eller malet en blandning av olika saker så att ingenting blir bra

en **hacker** /häker/ subst. (hackern, några hackers, -)
1 en person som går 'in i datasystem fast det är olagligt

2 en person som är mycket intresserad av datorer och som t.ex. gör datorprogram

hackig^v adj. (hackigt, hackiga) (om t.ex. ljud) stötig och ojämn • *en hackig uppläsning*

en **hackkyckling**^v /häkykklig/ subst. (-kycklingen, några -kycklingar, -kycklingarna) en person som alla andra i en grupp ofta retar eller kritiserar • *Han var klassens hackkyckling.*

en **hackspett**^v subst. (hackspetten, några hackspettar, hackspettarna) en fågel som hackar med näbben i träd

hade^v verb → **ha**

haffa^v verb (haffar, haffade, har haffat; vara haffad, haffat) vardagligt fånga någon eller få tag i någon/något • *bli haffad av polisen* • *haffa en taxi*

hacka 1

FIGUR 2. *Ur Natur och Kulturs Svenska Ordbok*

3.1. Ordboksartiklarna

Vad finns det då för information i artiklarna? Det man genast fäster sig vid när man öppnar boken är att den obestämda artikeln anges framför substantiviska uppslagsord. Om ett ord inte just används med obestämd artikel står artikeln inom parentes. Ordklassstillhörighet anges genomgående genast efter uppslagsordet, eller efter den explicita uttalsangivelsen om en sådan finns. Böjningen ges i vinkelparenteser och hela orden skrivs ut (eller åtminstone hela efterleden om ordet är långt). För substantiven ges obestämd och bestämd form för både singularis och pluralis. För obestämd form pluralis finns pronomenet *några* insatt. För adjektiv ges neutrumform och *-a*-form. För verb, slutligen, ges presens, preteritum, supinum (med *har* framför), perfekt particip (med *vara* framför) samt imperativ för de verb som kan böjas i imperativ. Formerna skrivs ut i sin helhet också för de regelbundna verben. Angivelserna är alltså betydligt explicitare än i ordböcker normalt. Efter böjningsangivelsen följer definitionen, som jag återkommer till nedan, och efter den eventuella språkexempel. Med språkexempel avses då exempel som visar hur uppslagsordet används i angiven betydelse. Om artikeln är momentindelad finns språkexemplen inom respektive moment.

Från den här typen av exempel hålls idiom och mer eller mindre fasta fraser, partikelverb inbegripna, isär. Dessa sammanfattas i användaranvisningarna under benämningen *fraser*. Medan språkexemplen är tryckta i kursiv är fraserna tryckta i fetstil i samma typsnitt som uppslagsordet men med något mindre teckengrad och de är samlade allra sist i varje artikel. De kan i sin tur ha språkexempel (jfr artiklarna *hack* och *hacka* i utdraget ur ordboken ovan) och ibland till och med momentindelning för betydelsebeskrivningen. De blir alltså ett slags sublemman, vilket jag tycker är lyckat. En hel del gränsdragningsproblem gissar jag i alla fall att redaktionen fått brottas med när det gäller klassificeringen.

3.2 Specialartiklarna

Ett antal ord som det finns mycket idiomatik kring har brutits ut ur det alfabetiska systemet och gjorts till s.k. specialartiklar. Sådana uppslagsord är t.ex. *få*, *ge*, *ta*, *komma*, *gå*, *ligga*, *stå*; *hand*, *fot*, *huvud*, *hjärta*. Sammanlagt finns det 36 specialartiklar. De ser ut som de vanliga ordboksartiklarna men är omgivna av streck. Uppslagsordet är tryckt med litet större teckengrad och de tillhörande fraserna i samma teckengrad som de vanliga uppslagsorden. I förtexterna finns ett schema över vilka specialartiklarna är, men det står ingenstans var

artiklarna skall sökas. I de flesta fall återfinns själva artikeln på samma sida eller åtminstone samma uppslag som hänvisningsartikeln men ibland måste man vända på bladet.

3.3 Definitionerna

Definitionerna är överlag lättillgängliga. Till skillnad från Första svenska ordboken är de inte av COBUILD-typ utan har traditionell utformning.

souvenir en sak eller prydnad som man tar 'med sig som minne från en resa

diskvalificera inte låta någon fortsätta i en tävling, t.ex. därför att han/hon har brutit mot reglerna

nicka

1 snabbt böja huvudet framåt en bit för att hälsa eller säga ja till något

2 (i t.ex. fotboll) spela bollen med huvudet

röd som har samma färg som t.ex. blod

Strävan har alldeles tydligt varit ett enkelt och lättfattligt språk, men när man bläddrar hittar man ändå en del avsteg eller missar. I definitionen av *skryta* ingår verbet *imponera* (som dock går att slå upp). Första svenska ordboken har en enklare förklaring. Pronomenet *hon* har som första förklaring "används när man talar om flicka/kvinna eller djur av honkön". *Honkön* finns inte med som lemma. För *hane* är förklaringen "ett djur som har maskulint kön". För *hona* försöker man vara tydligare men kommer samtidigt felaktigt att inskränka användningen till däggdjur: "ett djur som har honkön och kan föda ungar".

När det gäller kravet på att ord som förekommer i förklaringarna skall gå att slå upp i ordboken klarar sig i alla fall Natur och Kulturs ordbok bättre än Första svenska ordboken. För *påssjuka* är definitionen "en sjukdom som gör att halskörtlarna svullnar". Ordet *halskörtel* saknas men däremot finns *körtel* med som uppslagsord med adekvat förklaring. *Feber* definieras som "en för hög temperatur i kroppen när man är sjuk" och *temperatur* har förklaringen "ett mått på värme eller kyla i grader". Båda exemplen hänför sig till dock vädret. Ordet *ilsken* förklaras som "mycket arg". I förklaringarna till *granit*, *marmor* och *skiffer* (*gnejs* saknas som uppslagsord) används *sten* som övergripande begrepp i förklaringen. Ordet *sten* kan i och för sig användas som ämnesord (trappan är av *sten*) men denna funktion noteras bara indirekt under uppslagsordet i form av exemplet *stengolv*. Själva definitionen stöder inte denna användning, den lyder "en bit hårt berg" och därtill finns det en bild av en stenbumling.

I förklaringarna för *bäck*, *å*, *älv* och *flod* används ordet *ström* i stället för det mer abstrakta *vattendrag*. I och med att *ström* har definitionen "vatten som rinner snabbt" blir det en viss motsägelse i förhållande till förklaringen till *å*, som lyder "en ström av vatten som rinner ganska sakta genom naturen". Skillnaden mellan *bäck*, *å*, *älv* och *flod* blir ganska klar, även om storleksförhållandet mellan *älv* och *flod* kanske blir något felaktigt: floden beskrivs som "en bred ström av vatten" medan älven anges vara "en mycket bred ström av vatten". Under *flod* finns exemplet *I Sverige kallas floder oftast för älvar och åar*, vilket är vagt. Det borde tydligare komma fram att benämningen avser utomnordiska vattendrag. Under *älv* finns exempel på svenska älvnamn.

I fråga om barnsjukdomarna kan konstateras att benämningen *barnsjukdomar* ingår i definitionerna för *kikhosta* och *röda hund* (kommer upp under *röd*) men däremot inte i definitionerna för *mässling*, *påssjuka*, *scharlakansfeber* och *vattkoppor*. För *barnsjukdom* lyder definitionen "en sjukdom som barn kan få, t.ex. mässling, påssjuka och vattkoppor", alltså precis de sjukdomar som inte har ordet i förklaringen. (Formen *vattkoppor* tas upp som uppslagsord men med hänvisning till *vattkoppor*.) Den överförda användningen av *barnsjukdom* noteras: "ett problem med något som är nytt".

Någon cirkeldefinition har jag stött på. Som jag konstaterade ovan är det inte så mycket att hänga upp sig på när det gäller "lätta" ord. I användaranvisningarna konstateras det mycket riktigt: "För de vanligaste orden blir förklaringarna av grundbetydelsen med nödvändighet svårare än ordet självt, [...] och cirkeldefinitioner kan inte alltid undvikas." Men ändå finns det något fall där jag saknar större tydlighet. Skillnaden mellan *sladd* och *ledning* blir t.ex. inte helt klar:

sladd 1 en elektrisk ledning som går t.ex. från en apparat till ett vägguttag → BILD

ledning 2 en tjock sladd med t.ex. elektricitet → *elledning*

Bilden på sladden är visserligen åskådlig, men slår man upp bara *ledning* kan man få för sig att de ledningar som går från stolpe till stolpe också kan kallas *sladd*. I förbigående noterar jag en borttappat preposition i första momentet av *ledning*: "... värme kommer 'in ett hus'".

Även om mitt allmänna intryck är att definitionerna är bra stöter man på en del inexakta och/eller lustiga eller på annat vis otillfredsställande förklaringar när man sitter och bläddrar, såsom i alla definitionsordböcker:

slejf ett band som gör att t.ex. skor eller kläder sitter fast

bröst 1 en av de två kroppsdelar på en kvinna där det finns mjölk till hennes barn

För några uppslagsord har någon delbetydelse tappats bort:

stjärt bakdelen av kroppen på djur och människor → BILD

Bilden visar en människostjärt och här saknar jag en precision för vilka djur som har stjärt, för bakdelen på t.ex. hundar, katter eller kor kallas ju inte *stjärt*. Fågel- och fiskstjärten kunde med fördel också ha funnits med som egna illustrationer.

För ordet *skyggglappar* går man direkt på uttrycket *ha skyggglappar för ögonen*. Jag saknar en definition av den konkreta betydelsen, som är fullt levande i språket.

En del definitioner blir litet inexakta. En *bulldozer* beskrivs som en maskin med en skovel längst fram, vilket inte är riktigt adekvat. Vad jag förstår handlar det om ett schaktblad eller en skopa. *Skovel* har definitionen "en stor och bred spade" och *spade* i sin tur "ett redskap som man gräver med" med en bild på en handredskapet. *Schaktblad* saknas som uppslagsord och för *skopa* lyder definitionen "ett redskap som liknar en stor sked och som man använder t.ex. för att hålla vatten" (ingen bild). Att orden används också om de stora redskap som finns på olika arbetsmaskiner nämns inte.

3.4 Illustrationerna

Ordboken innehåller en hel del illustrationer (litet över 550 enligt användaranvisningarna, vilket ger nästan en illustration per uppslag i genomsnitt). Det är fråga om enkla och schematiska teckningar, men de fyller en viktig funktion när det gäller att åskådliggöra svår-förklarliga saker och förhållanden. Ett bra grepp är att samma illustrationer återkommer för uppslagsord med motsatta betydelser t.ex. *hög* och *låg*, *in* och *ut*, *innanför* och *utanför*, *inuti* och *utanpå*, *efter* och *före*. Inte oväntat hittar man inkonsekvenser vad gäller vilka ord som illustrerats. Av däggdjursarterna jag kontrollerade (desamma som för Första svenska ordboken ovan) var det bara orden *giraff* och *älg* som fanns illustrerade (alltså 2 av 13). För musikinstrumenten var andelen litet större: 6 av 24 (*fiol*, *flöjt*, *gitarr*, *harpa*, *klarinet*, *saxofon*). Varför just dessa fått illustrationer är svårt att räkna ut. Möjligen spelar fördelningen av bilder inne i ordboken en roll.

Sådana inkonsekvenser kan väl mestadels avfärdas som skönhetsfel, som förmodligen beror på att illustrationerna ändå spelar en underordnad roll, men i vissa fall kommer samspelet mellan text och bild att verka ogenomtänkt:

fyrkant en figur som har fyra sidor → BILD

kvadrat 1 en fyrkant med räta vinklar och lika långa sidor

rektangel en figur med fyra hörn och räta vinklar → BILD

romb en fyrkant med fyra lika långa sidor och med sneda vinklar

För användare som inte utan vidare vet vad räta och sneda vinklar är hade det varit bra med en illustration för *kvadrat* och *romb* också. Bilden på fyrkanten är en kvadrat. Det är väl i och för sig är den prototypiska fyrkanten, men för att särskilja fyrkanten från kvadraten hade det varit bättre med en annan figur. Hade man velat åskådliggöra att *fyrkant* är en hyperonym hade en illustration med ett par, tre olika figurer varit det exaktaste.

3.5 Angivelserna av betoning och uttal

Ordbetoningen anges i själva uppslagsordet och det systemet är enkelt och klart. Betonad vokal markeras, kort vokal med en punkt under bokstaven och lång med ett streck under bokstaven. I osammansatta ord finns alltid en betoningsmarkering och i sammansatta två. Det här systemet fungerar bra för svenskan. Grav accent anges med en liten upphöjd bock efter ordet, vilket jag tycker är fyndigt. Jag känner inte till i vilken mån det markeringssättet använts i andra sammanhang. I de gängse ordböckerna förekommer det inte.

Tveksam ställer jag mig däremot till uttalsangivelserna mellan snedstreck efter uppslagsordet. Det är med en viss tvekan jag går in på den här frågan, för jag är medveten om hur vanskligt det är att försöka ange uttalet av svenska ord klart men ändå kort och koncist. Ändå vill jag komma med en del synpunkter eftersom ordboken riktar sig till en användargrupp som verkligen behöver uttalsangivelser.

I användaranvisningarna sägs det så här om de explicita uttalsangivelserna (s. XVII): "Drygt en tredjedel av uppslagsorden har även försetts med uttalsbeteckning för de enskilda språkljuden. Det gäller ord där bokstäverna inte har sitt normala ljudvärde, dvs. ord som inte uttalas som de stavas. "Det här innebär alltså att t.ex. j-uttal av *g*, tj-uttal av *k*, η-uttal av kombinationen *ng* och ks-uttal av *x* genomgående anges." Det här är antagligen klokt, trots att det i många fall ger upphov till långt fler angivelser än om man förutsatt att användarna fått lära sig vissa grundläggande regler för svenskt uttal. I och med att användarna har olika språkbakgrund är det säkert också befogat att ange uttalet av t.ex. *x* trots att det kan verka onödigt i svenska ögon.

Hur man än gör råkar man ut för en mängd gränsdragningsproblem i och med att man väljer att ange uttalet bara för "besvärliga" ord. I vilken mån skall man t.ex. räkna med att icke-svenska användare vet var ordgränserna går i sammansättningar.

Å andra sidan förutsätter systemet i alla fall förtrogenhet med svenska uttalsregler. Att å-uttal anges med bokstaven *å* är väl i och för sig oproblematiskt, men däremot kan det lätt leda till feluttal att bokstäverna *o* och *u* används i enlighet med svenskt uttal i uttalsangivelserna, eftersom bokstäverna i de flesta andra språk motsvaras av öppnare ljud än i svenskan. I IPA-alfabetet står de ju för öppnare ljud. Orsaken är säkert att man velat undvika onödiga svåra tecken, men det hade varit entydigare att välja tecken ur IPA, för så många nya tecken hade det inte blivit. Dessutom har säkert en del av de tilltänkta användarna en viss förtrogenhet med IPA från tidigare språkstudier.

Direkt skeptisk ställer jag mig till systemet för hur stavelsekvantiteten anges i själva uttalsangivelserna. De förutsätter att användaren har det svenska stavelsekvantitetssystemet i ryggraden, vilket ju inte är fallet. Så här ser uttalsangivelserna för några ord ut:

h^elgeflundra /h^elɛflundra/

h^onom /h^on^om/

k^ärriⁿg^jä^vel /ç^ärɪŋj^ävɛl/

k^ätting /ç^ätɪŋ/

l^ogga /l^ogga/

sk^ot^tår /sk^ot^tår/

sk^ovel /sk^ovɛl/

Det jag opponerar mig mot är att lång konsonant enkeltecknas utan att förses med någon annan längdangivelse än den indirekta att den föregås av kort vokal. Det här gäller i all synnerhet intervokaliskt. För icke-svenskar som är vana med andra stavelsekvantiteter än bara V:K och VK: kräver systemet extra tankemöda. Med min egen bakgrund tolkar jag t.ex. vid första anblicken angivelserna för *honom* och *skovel* som att orden skall uttalas kortstavigt som i ledig finlandssvenska.

Det verkar också som om författarna haft litet svårt att bestämma sig för vilken nivå de skall lägga uttalsangivelserna på. För *e* och *ä* används bara beteckningarna /e/ och /ä/, alltså /ä/ för ä:et både i *väg* och *färd* (vilket i och för sig förstås speglar uttalet i delar i Sverige). /e/ står både för långt slutet *e* i t.ex. /bred/ och för kort *e*, både för den betonade varianten och för vokalmumlet i ändelsen *-er*, t.ex. /menidjer/ för *manager*. Supradentaler anges inte, utan kombinationerna *rs*, *rt*, *rd* och *rn* anges just så. Däremot får *havs* och *havsörn* explicita uttalsangivelser /hafs-/ och för sammansättningarna på *dags* anges uttalet /daks/. Litet inkonsekvent verkar det att t.ex. *helgdags*-*afton* däremot har /-dags-/.

En del missar i uttalsangivelserna har jag stött på. En är *skovel* ovan. Enligt både Svenska Akademiens ordlista och Nationalencyklo-

pedins ordbok skall det vara å-ljud i ordet och inte o-ljud och vokalen kan vara antingen lång med efterföljande kort *v* eller kort med långt *v*.

Här och där har någon angivelse tappats, t.ex. uttalet av *-tion* i *situation* och tryckmarkeringen under *ä* i efterleden i uppslagsordet *hjärtevän*.

En avvikelse från systemet hittar man för *styvdotter* där t-ljudet dubbeltecknats: /-dåtter/. Uttalsangivelsen för ordet *känna* i specialartikeln kan också jämföras med angivelserna för hänvisningslemmat *känna* och med *kännas*:

känna /tjäna/

känna /çəna/

kännas /çənas/

För partikelverben anges frasbetoningen, och här används ett annat system än punkter och streck, nämligen en rak apostrof framför den betonade partikeln: *se 'till någon/något*. För icke-svenskar fyller denna markering ett stort behov. En aning okonventionellt är det i alla fall att betoningen anges inte bara själva språkmaterialet utan också i definitionerna. För längre partiklar anges inte vilken stavelse som är betonad utan apostrofen finns alltid framför partikeln: *bryta 'igenom*. Att betoningen ligger på *e* i *igenom* måste användarna alltså förstå att kontrollera genom att slå upp uppslagsordet *igenom*. Detta nämns inte i anvisningarna. Dessutom finns det en hel del inkonsekvenser:

igen (adv., verbpart.): ta 'igen, få 'igen något, gå 'igen; hålla igen, komma igen, känna igen,

ihop (adv., verbpart.): bryta 'ihop, få 'ihop något, gå 'ihop, sätta 'ihop; hålla ihop, hänga ihop, komma ihop sig

samman (adv., verbpart.): bryta 'samman, ta sig 'samman; hålla samman

Det är också litet tveksamt med angivelser av typen *dra 'över tiden* och *köra 'av vägen*, eftersom det i sådana fraser är substantivet som uppstår huvudbetoningen.

Strävan är i alla fall lovvärd, för jag vet av erfarenhet hur oerhört svårt svenskinlärare har att få betoningen rätt. En översyn av uttalsangivelserna och frasbetoningsangivelserna vore önskvärd inför nästa upplaga.

3.6 Valensangivelserna

Eftersom ordboken riktar sig till icke-svenskspråkiga tycker jag att avsaknaden av explicita valensangivelser är en påtaglig brist. Valet av rätt preposition är ju ytterst vanskligt för den som inte har svenska som modersmål. Ibland men långt ifrån genomgående framgår

valensen av språkexemplen. För *nöjd* och *missnöjd* får man tack vare exemplen veta att det heter *nöjd med*. För *förargad* finns exemplet *hon var förargad på chefen*, men däremot framgår det inte att *förargad över något* också är möjligt. För *förtroende* finns exemplet *ha förtroende för någon* men för *erfarenhet* framgår det inte att det heter *erfarenhet av något*.

När det gäller verb kommer prepositionen fram i språkexempel för t.ex. *berätta*, *fjäskas*, *fnysa*, *gnälla*, *knåpa*, *pyssla* och *skryta*.

För *diskutera* finns bara ett exempel med *hur*-sats och för *grubbla* framgår prepositionen *på* men inte *över*. För *betala* framgår inte konstruktionen *betala någon för något*. Under verbet *förhandla* finns bara exempel med plurala subjekt. Det första är *arbetsgivaren och facket förhandlar om lönerna* medan konstruktionen *förhandla med någon* inte kommer upp. Det andra exemplet är *vi måste förhandla fram en lösning* som jag snarast tycker borde ha varit exempel till ett partikelverb (= en fras) *förhandla fram något*, tryckt i fet sanserif.

I artikeln *tala* saknas konstruktionsangivelsen *tala om något* med obetonad preposition i betydelsen 'diskutera, prata om något'. Bland fraserna finns *tala illa om någon* samt *tala om något* i betydelsen 'berätta' med exemplet *du får inte tala om för någon att jag varit här*. Här ifrågasätter jag för övrigt placeringen av *talas vid* som fras under *tala*, eftersom det handlar om ett s-verb. Den jämförbara frasen *följas åt* t.ex. kommer upp under uppslagsordet *följas* och inte under *följa*.

För *brottas* i konkret betydelse finns inget språkexempel. Slutsatsen att verbet konstrueras med prepositionen *med* måste användaren våga dra utifrån den överförda frasen (alltså inte språkexemplet) *brottas med något* 'kämpa eller ha det jobbigt med något'.

Verben *betjäna* och *trafikera* får man heller inte tillräcklig information om. Det förra saknar språkexempel. Det senare har ett exempel *flygbolaget trafikerar sträckan Malmö–London*. Det syns alltså att verbet kan användas transitivt men det framgår inte att det inte kan användas objektslöst. En person som inte har svenska som modersmål vore betjänt av att få veta att **flygbolaget trafikerar mellan Malmö och London* inte är korrekt.

Verben *härma* och *härmas* definieras exakt lika: "göra likadant som någon, t.ex. säga samma sak eller klä sig på samma sätt" och det finns inga exempel. Man får alltså inte veta att s-formen alltid är objektslös medan *härma* tar objekt: *härma någon*.

3.7 Förtexterna

Redaktionen har inte fallit till föga för doktrinen att "användarna ändå inte läser förordet" utan försett ordboken med rätt omfattande

förtexter. De inleds med ett kort förord. Sedan följer teckenförklaringar, ett schema över specialartiklarna och en sida med översiktliga anvisningar för hur ordboksartiklar skall läsas. Efter det finns en lista över referenslitteraturen och därefter ett avsnitt rubricerat *Inledning* med en mer ingående presentation av ordboken och ordboksartiklarna. Presentationen följs av några sidor med ordgrupper av olika slag, sammanlagt 29 semantiska grupper finns med.

Följande avdelning är översikter över Sveriges landskap och världens länder med tillhörande inbyggarbeteckningar och adjektiv. Sist i förtexten finns förteckningar över alla ord i ordboken som börjar med j-ljud, sj-ljud respektive tj-ljud trots att de skrivs med t.ex. *g, hj, sk, k* osv.

De här sidorna ger de användare som verkligen tar del av dem nyttig information och hjälper dem säkert att upptäcka en hel del systematik i svenska språket. Semantiska grupper är i de flesta fall öppna med mer eller mindre suddiga gränser, men det är ändå bra att se orden inplacerade i ett sammanhang som själva ordboksartiklarna inte kan ge.

En mycket lovvärd sak är att den referenslitteratur som använts under ordboksarbetet finns angiven. Listan omfattar en sida och består till största delen av språkvetenskaplig litteratur, men också tre viktiga ordböcker finns med: Nationalencyklopedins ordbok, Svenska Akademiens ordlista (12 uppl.) och Svensk Handordbok. Av någon anledning är det snarare regel än undantag att sådana uppgifter saknas i ordböcker.

4. Slutomdöme

Att det gjorts en ordbok för barn är en milstolpe inom svensk lexikografi och de som ligger bakom projektet är värda en stor eloge för denna satsning. Jämfört med en vuxenordbok är Norstedts första ordbok en lättillgänglig och sympatisk ordbok för barn. Den första upplagan dras med en barnsjukdom (!): svåra ord som ingår i definitionerna utan att finnas med som lemman i ordboken. Men konceptet är det rätta, och mot barnsjukdomar finns det ju effektiva vacciner i våra dagar.

Natur och Kulturs Svenska Ordbok är på många sätt ett gediget arbete som trots en del brister utan vidare kan rekommenderas. Mina allvarligaste invändningar gäller uttalsangivelserna och avsaknaden av formella valensangivelser. Däremot är definitionerna överlag lättillgängliga och frasmaterialet är åskådligt presenterat. Ordboken vänder sig naturligtvis först och främst till icke-modersmålstalare, men jag tror att även svenskar kan ha utbyte av den, för den är på det hela taget

överskådlig och systematisk och betydligt tillgängligare än mer omfattande ordböckerna, särskilt för folk som inte har så stor ordboksvana.

När det gäller valet mellan de två recenserade ordböckerna kommer priset säkert i många fall att avgöra till Första svenska ordbokens fördel: 29,43 euro jämfört med 53,82 euro för Natur och Kulturs Svenska ordbok i standardutgåva. Detta kan ytterligare ställas i relation till 57,52 euro för Svensk ordbok med 100.000 ord och fraser) och 29,10 euro för Bonniers svenska ordbok (uppgifter om antalet uppslagsord saknas men sidantalet är 695). (Prisuppgifterna gäller Finland och är från sommaren 2002.)

För den målgrupp Första svenska ordboken primärt är avsedd för (dvs. barn ungefär upp till klass sex i grundskolan) skulle jag också helhjärtat rekommendera den. Eftersom den är pigg och intresseväckande kan den säkert med litet uppmuntran från lärare eller föräldrar bidra till att barnen vänjer sig vid att använda ordbok. För äldre skolelever kan det hända att den börjar kännas litet barnslig, så åtminstone i högstadiets övre klasser tror jag Natur och Kulturs ordbok kunde introduceras. Denna är säkert att föredra i grundskolan framför de gängse vuxenordböckerna. För sin primärmålgrupp, icke-svenskar, är den definitivt den mest adekvata ordboken på den svenska ordboksmarknaden för närvarande.

Litteratur

Ordböcker

- Malmström, Sten, Iréne Györki & Peter A. Sjögren 1999: *Bonniers svenska ordbok* Stockholm: Bonniers.
- Nationalencyklopedins ordbok* 1995–1996. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Höganäs: Bra Böcker.
- Svensk ordbok* 1999. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Stockholm: Norstedts ordbok
- Svenska akademiens ordlista över svenska språket* 1998. Stockholm: Norstedts ordbok.

Övrigt

Nationalencyklopedin.

- http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=340105 och http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=124234. Nationalencyklopedin 2002-06-11.
- WWW. Sökningar med Google: <<http://www.google.com/intl/sv/>> (juni 2002)